

Myslieť nemysliteľné

Rozhovor Miroslava JANEKA s Ladislavom KOVÁČOM

Mohli by ste na úvod celkom stručne charakterizovať dobu, v ktorej žijeme?

Žijeme v dobe, ktorá nemá obdoby v dejinách. Problémy, ktorým dnes ľudstvo čelí, sú dôsledkom stále rýchlejších zmien a s nimi aj pribúdania zložitosti vo svete. Príčinou tohto neustáleho zrýchľovania je rast poznania. Odhaduje sa, že technický pokrok v 21. storočí by mal byť tisícnásobne väčší ako bol v 20. storočí. Svet sa mení už nie z generácie na generáciu, ale z roka na rok, čoskoro sa bude meniť zo dňa na deň a možno z hodiny na hodinu. S takouto rýchlosťou budú pribúdať aj nové problémy.

Jedna vec je konštatovanie daného stavu a druhá možnosti jeho transformácie. Dá sa s našou situáciou niečo robiť?

Nie. Človek zisťuje, že nie je pánom sveta. Ovládli sme síce prírodné živly, ale sily, čo poháňajú sociálnu dynamiku, sú ďaleko väčšie a autonómnejšie. Rozumieme im málo a nie sme schopní ich krotiť, ba ani usmerňovať. Musíme žiť v umelom prostredí, ktoré sme si svojou činnosťou vytvorili. Toto prostredie je celkom odlišné, ako bolo prírodné prostredie, v ktorom sme ako biologický druh vznikli a na aké nás biologická evolúcia napasovala.

Aké teda bolo?

Bolo jednoduché a menilo sa pomaly. V porovnaní s inými, človek je mladým biologickým druhom. Netrváme dlhšie ako 500 tisíc rokov. Svoju špecifickú biologickú výbavu, ktorou sa odlišujeme od iných živočíchov, sme získali v geologickej dobe nazývanej pleistocén, ktorá trvala medzi 2,6 miliónmi až 12 tisícmi rokmi pred našou dobou. Naši ľudskí predchodcovia boli lovcami a zberačkami v africkej savane a až pred 10 tisícmi rokmi sa z nich stali poľnohospodári. Doba kamenná skončila len pred 5-6 tisícmi rokmi p.n.l., prvé mestá vznikli len pred 3-4 tisícmi rokmi p.n.l., moderná veda sa zrodila iba pred piatimi storočiami. Z pleistocénovej savany si nesieme svoju ľudskú prirodzenosť. A tá sa od tých čias skoro nezmenila. Podľa evolučných psychológov súčasné ľudstvo predstavuje „civilizáciu Hviezdnych vojen s emóciami z doby kamennej, stredovekými inštitúciami a s technikou bohupodobnou“.

Čo máme teda robiť?

Je zrejmé, že naša situácia je veľmi prekérna. Prvé, čo potrebujeme, je, aby si to ľudstvo ako celok uvedomilo. A najmä je treba, aby to vedeli mladí ľudia. Vzdelávanie a výchova sa musí stať prioritou priorít.

Čím teda treba začať?

Celkom na začiatku si treba zdefinovať problém. Nejde o jeden z tých problémov, čo sa rýchlo menia; tento už s nami ostane nadhlo. Problém nášho školstva musíme vidieť ako súčasť celosvetového problému a sledovať, ako sa ho snažia riešiť iní. Aj oni hľadajú. Školstvo vždy bolo inštitúciou, ktorá sa vyvíjala pomaly. Bola konzervatívna – a bolo to dobre: stabilizovala a udržovala hodnoty spoločnosti. Ale rýchle zmeny spoločnosti si vynucujú, aby sa aj školstvo menilo rýchlo. Pritom včasnšie, než niečo vymyslíme, je už stav spoločnosti celkom iný. U nás sa niektorí sťažujú že nerobíme školské reformy; iní zas, že sme školy inovovali príčasto a nepremyslene.

Prvá otázka je: Ak vieme, že zmeny sveta nespomalíme ani nezmeníme, máme naďalej pokračovať – a to aj v školskom vzdelávaní – v trendoch, ktoré ich stále ešte viac zrýchľujú? Odpoveď je rezignovaná: Áno. Lebo ináč sa nedá. V roku 2000 si v Lisabone stanovila Európska únia za cieľ, že sa behom desiatich rokov musí stať európska ekonomika najkompetitívnejšou ekonomikou sveta. Keďže sa tak nestalo, predstavitelia si postavili hlavu a dávajú na inovácie ešte oveľa väčšiu sumu peňazí. Nedá sa nič robiť, kto chce obstať v súťaži na globálnom trhu, nemá na výber. Škola má pripravovať mladých na to, aby ich krajina bola čo najúspešnejšia. V prvom rade v ekonomike. Ale aj vo vede, v umení i v športe.

Takže keď cieľ je zadefinovaný, hľadajú sa len najúčinnšie prostriedky, ako ho dosiahnuť. Najčastejšia a najtriviálnejšia odpoveď je, že treba skončiť v školách s memorovaním, do vzdelávania treba zaviesť tvorivosť, učiť žiakov riešiť problémy. Ľahko sa to povie, ťažšie uskutočniť: zatiaľ som nečítal žiaden konkrétny návrh, ako to robiť.

Naozaj niet inej alternatívy?

Je aj iná alternatíva: redefinovať cieľ. Myslieť nemysliteľné. Takto nazval v r. 1962 svoju knihu americký futurista Herman Kahn, v ktorej písal o ľudstve, ktoré stálo tvárou v tvár ohrozeniu nukleárnou vojnou. Tvrdil, že namiesto strkania hlavy do piesku by premýšľajúci ľudia mali reálne rozobrať možnosť vojny aj s jej strašlivými dôsledkami; práve v realistickom videní nepredstaviteľných hrôz hľadal možnosť, ako im zabrániť. Rovnako dnes by sme mali zvážiť, že neustále zrýchľovanie sveta predznamenáva nevyhnutnú explóziu v blízkej budúcnosti. Ak si privrieme oči, aby sme nič nevideli, na dianie nič nezmeníme. A snívanie o starých zlatých časoch, keď čas bežal pomaly a všetko bolo na svojom mieste, nás do nich nevráti.

Takže vaša skúsenosť z ministrovania po páde komunizmu sa nedá dnes už využiť?

Nie. Keď komunizmus padol, mali sme jednoduchšiu situáciu. Experiment s „vedeckým riadením spoločnosti“ zlyhal a našim cieľom bolo znovu u nás zaviesť normálnosť: obnoviť osvedčenú tradíciu československého školstva a preniesť k nám to, čo sa osvedčilo v demokratických krajinách. Dnes je svet celkom iný. 25 rokov čo odvtedy uplynuli, zmenili svet oveľa viac, ako ho zmenilo celé dvadsiate storočie. Nástup internetu sa mi zdá byť rovnakou revolúciou, akou bola Kopernikova v 16. storočí a Darwinova v 19. storočí.

Máte svoju vlastnú predstavu, čo robiť teraz?

Nemám. Ako starý človek nechcem sa pliesť do remesla mladým reformátorom. Ale teším sa z ich entuziazmu a obdivujem ho. A samozrejme obdivujem aj ich pokusy a omyly. Práve len metódou pokusov a omylov sa darwinovská evolúcia prírody dopracovala k tej dokonalosti, akú si ľudstvo nedokázalo vysvetľovať ináč, než ako zázračné dielo vševediaceho a všemocného Tvorcu. Lenže darwinovská evolúcia mala na svoje skúšania milióny rokov a prirodzený výber vyradil všetko to, čo sa nevydarilo. Nám ostávajú k dispozícii iba desaťročia.

Istý som si ale jedným: okrem pokusov a omylov nijakú inú možnosť nemáme.

A čo Vaša alternatíva redefinovať cieľ?

Asi aj testovanie možných alternatívnych cieľov treba zahrnúť do darwinovského pluralitného skúšania. Citovávam Jana Amosa Komenského, reformátora školstva dosiaľ neprekonaného, ktorý uvažoval inú alternatívu. Jeho múdra úvaha spred 350 rokov znie ako aktuálna výzva aj dnes: „První, ne-li jedině, co má býti pro nás všechny cílem, je štěstí lidského rodu“.